

A SZERVEZETT FELSŐOKTATÁS-ELMÉLETI KUTATÁSOK MEGINDULÁSA MAGYARORSZÁGON*

EMLÉKEZÉS ZIBOLEN ENDRÉRE

TÖBB MINT NEGYEDSZÁZADDAL EZELEŐTT indultak meg hazánkban a szervezett, intézményes felsőoktatás-elméleti kutatások. E kutatások megindítása, fejlődése elválaszthatatlanul összefonódott a múlt év szeptemberében elhunyt Zibolen Endre nevével, másfél évtizedes irányító, kutatószervező és kutató tevékenységével.

Röviden a közvetlen előzményekről. A hatvanas évek eleje ún. reformjának a felsőoktatás terén egyik deklarált célkitűzése volt a képzés korszerűsítése. Ennek lényeges feltétele lett volna a curriculum – a tananyag és a tantervek – újszerű módon való kidolgozása. *A felsőoktatás tananyagának és oktatási módszereinek korszerűsítése. Általános alapelvek* c. 1960 novemberében kiadott minisztériumi dokumentum szerint:

„A társadalmi követelményekből helyesen levezetett képzési cél a fő rendező elv a tananyag kiválasztása és meghatározása, az oktatási módszerek kialakítása során. [...] A tananyagkorszerűsítés munkálatait az eddigi tanterv és programkészítő gyakorlattal ellentétben analitikus módon kell végezni. Előbb meg kell határozni a képzés célját és ebből kiindulva nagy vonásokban az egész tananyagot, annak kötelező és fakultatív részét, azután ezt tantárgyakra, kollégiumokra és gyakorlatokra kell bontani”, és csak ezután kerüljön sor „egy hozzávetőleges óraszámokat feltüntetető tantervtervezet kidolgozására, amit az egyes kollégiumok anyagának részletes kidolgozása és végül a tantervi óraszámok rögzítése követ. [...] Ezt a munkát [...] több évig tartó alapos elemzés útján 1965-ig kell elvégezni.”¹

A gyakorlatban azonban ez nem valósult meg. A képzési cél többé-kevésbé formális jellegű meghatározása után ugyanis a tananyag megállapítása és a tantervek kidolgozása – részben annak következtében is, hogy a minisztérium vezetése 1963-ra hozta előre az új tantervek elkészítését – továbbra is lényegében a hagyományos módon történt. Mint Zibolen Endre mondotta könyv alakban is megjelent visszaemlékezé-

* Az MTA Pedagógiai Bizottságának 1999. december 10-i emlékülésén elhangzott előadás szerkesztett és részben kibővített szövege.

¹ *Felsőoktatási Szemle*, 1960. 12. sz. 720., 726.

seiben: a képzési cél és az azokból következő feladatok meghatározása után „a folyamat gyakorlatilag visszazökkent a hagyományos útra: ha ez a cél és ezek a feladatok, akkor a hallgatóknak milyen tudományterületeken kell tanulmányokat folytatniok? Ezzel pedig máris megszűnt a képzési cél regulatív funkciója, helyébe lépett az egyes tudományágak immanens követelményrendszere, illetve ennek az a változata, amelyet a tudományterületen legnagyobb súllyal rendelkező csoport, befolyásos személy képviselt.”²

Ezért a minisztériumban rájöttek arra, hogy – Zibolen Endre szavait idézve – „a szokványos bizottságosdival nem oldható meg a felsőoktatás megújulása”. Felismerték, hogy a curriculum korszerűsítése tudományos jellegű elemzéseket, a képzési folyamat tudományos megszervezését, felsőoktatási pedagógiai kutatásokat igényel, és ennek megfelelően a minisztérium – néhány külföldi ország ezzel kapcsolatos kezdeményezéseit is figyelembe véve – 1963 márciusában az ELTE szervezeti keretei között Felsőoktatási Pedagógiai Kutatócsoportot létesített.

A vonatkozó miniszteri rendelkezés szerint: „A kutatócsoport feladata a felsőoktatási pedagógiai alapkutatások megindítása és a különböző felsőoktatási intézményekben folyó alkalmazott kutatások koordinálása.” Megalakulásakor a kutatócsoportnak Zibolen Endre volt az egyetlen főállású munkatársa, négyen másodállásban dolgoztak, a kutatócsoport vezetését pedig megbízás alapján – tanszékvezető egyetemi tanári munkája mellett – Elekes Lajos látta el. A kutatócsoport elégtelen személyi feltételei következtében meglehetősen szűk körű, a felsőoktatás neveléseméleti és didaktikai-módszertani kérdéseire, valamint a korszerű technikai eszközök alkalmazására korlátozódó tevékenységet fejtett ki. 1967 nyaráig mindössze két tanulmánykötet készült el, továbbá Zibolen Endrének a *Nevelőmunka a felsőoktatásban* c. tanulmánya.³

1967-ben lényeges változás történt mind a felsőoktatás-elméleti kutatások szervezeti kereteit, mind pedig tartalmi körét tekintve. A gazdaságirányítás reformjának előkészítő munkálatai során a felsőoktatási intézmények irányítási rendszerének és gazdasági mechanizmusának fejlesztése c., a Művelődésügyi Minisztérium miniszterhelyettesi értekezletén 1967. január 30-án megtárgyalt előterjesztés szerint: „az intézkedések és állásfoglalások kiterjedt oktatáspolitikai, oktatás-szervezéstanai és oktatás-gazdaságtani kutatásokra támaszkodjanak”, a minisztériumnak szüksége van „olyan kutatóbázisra és dokumentációra, amely a felsőoktatás különböző kérdéseinek megoldását a nemzetközi tapasztalatok széleskörű figyelembevételével és megbízható kutatások eredményeivel elősegíti, illetve lehetővé teszi”.⁴

E meggondolások alapján hozta létre 1967 augusztusában a 122/1967. MM sz. utasítás a kutatócsoport átszervezésével önálló intézményként a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontot, amelynek vezetését rövidesen Zibolen Endre vette át. A

2 Sarkadi László: *Beszélgetés dr. Zibolen Endrével* (Oktatókutató Intézet. Bp., 1988. 217–218.).

3 *Előadás, szeminárium, gyakorlat a felsőoktatásban* (szerk.: Faludi Szilárd. Tankönyvkiadó. Bp., 1966.); *Az orvosképzés néhány kérdése* (szerk.: Donáth Tibor és Fekete József. Tankönyvkiadó. Bp., 1966.); Zibolen Endre: *Nevelőmunka a felsőoktatásban* (Tankönyvkiadó. Bp., 1966.).

4 Magyar Országos Levéltár XIX-1-4-ccc. Az 1967. január 30-i min.l.ért. anyaga.

következő években a Kutatóközpont fokozatosan kiépült, kutatói állománya többszörösére nőtt, külső szakemberek viszonylag széles körét vonta be munkájába, és kutatási profilja jelentős mértékben kibővült. A kutatások a szorosabb értelemben vett felsőoktatási pedagógiai kérdések mellett kiterjedtek a felsőoktatás rendszerének, az intézmények szervezetének, a hallgatók kiválasztásának, élet- és munkakörülményeinek, a végzett fiatal szakemberek társadalmi beilleszkedésének tanulmányozására. Ezzel összefüggésben fokozatosan erősödött a kutatások interdiszciplináris jellege, az egyes problémáknak a szociológia, a közgazdaságtan, a szervezettelmélet, a pszichológia, a pedagógia, a történettudomány, a regionális földrajz stb. módszereivel való vizsgálata.

A fő kutatási irányok ismertetésére áttérve: a Kutatóközpont sokoldalúan foglalkozott a felsőoktatás rendszerével összefüggő kérdésekkel. Ezek közül elsőként a felsőoktatás intézményhálózatának, regionális struktúrájának vizsgálata került előtérbe. E kutatás tervét („Felsőoktatási intézményeink területi eloszlásának és az intézményközi regionális együttműködés feltételeinek vizsgálata”) 1971 őszén Zibolen Endre dolgozta ki, és annak koncepcióját a Népszabadságban megjelent cikkében, majd a Felsőoktatási Szemlében is ismertette.

Rámutatott arra, hogy „felsőoktatási intézményrendszerünk [...] meglehetősen szétaprózott, aránylag sok a méreténél fogva sem eléggé teljesítőképes, sem kellőképpen rentábilis intézmény. [...] A kis létszámú intézményekben sokszor korlátozott az oktatók szakmai és pedagógiai fejlődésének lehetősége. [...] Az intézményi szétaprózottság folytán nehezen oldható meg a továbbtanulásra alkalmas pályázóknak valóban érdemük szerint való, különösen pedig egyéni rátermettségüknek megfelelő felvétele [...] Az egyes intézmények eltérő mércéje miatt a hallgatók színvonala esetenként igen különböző. A szervezeti széttagoltság sokszor nyújt lehetőséget a felsőoktatás-politikai érdekekkel ütköző presztízs-szemponatok érvényesülésére [...] Történetileg igazoltnak tekinthetjük, hogy fejlődésre képes tudást elsősorban olyan intézmények közvetítenek, amelyekben a képzés és a kutatás nem válik el egymástól. Kívánatos tehát, hogy – éppen a tudományos ismeretek várható gyors fejlődésére tekintettel – a felsőfokú képzés egyetlen szintje se veszítse el teljesen a tudományos kutatással való intézményes kapcsolatát.”⁵

A vizsgálat céljának Zibolen Endre azt tekintette, hogy „modell-variánsok kidolgozásával segítse a felsőoktatás strukturális fejlesztésére vonatkozó döntéseket, összefüggésben a távlati népgazdasági és területfejlesztési tervekkel”. A felsőoktatási intézményhálózat széttagoltságából következő problémák megoldásának fő irányát Zibolen Endre a rendelkezésre álló oktatási és kutatási kapacitás hatékony felhasználása érdekében a felsőoktatási intézmények regionális kooperációjában jelölte meg (egyúttal javasolva az egyetemek és a kutatóintézetek együttműködését is). Az integráció lehetőségének felvetése az akkori körülmények között – a felsőoktatási intézmények minisztériumi irányításának széttagoltságára tekintettel – nem igen lett volna célszerű, a

⁵ *Felsőoktatási Szemle*, 1974. 4. sz. 198–199.

nem publikált kutatási tervben azonban szerepelt a „Regionális intézmény egyesítési koncepció kidolgozása” c. pont is, Zibolen Endre elgondolása szerint négy regionális egyetemet kellene létrehozni. A felsőoktatás regionális struktúrájának 1973-ban kezdődött vizsgálata során több figyelemreméltó tanulmány született.⁶

A felsőoktatás intézményhálózata széttagoltságának problémáját Zibolen Endre az elsők között vetette fel, a szétaprózottság következményeit ő elemezte a legsokoldalúbban. A Kutatóközpont általa kezdeményezett kutatásainak jelentős része volt abban, hogy e széttagoltság csökkentését, az intézményhálózat racionális átalakítását az oktatáspolitikai célul tűzte ki; ezt tartalmazta a 80-as években több minisztertanácsi határozat, a rendszerváltozás után pedig mindhárom kormány programja – de ennek megvalósítására csak most került sor. Az integrált egyetemek és főiskolák kialakítása kétségtől jelentős, a felsőoktatás fejlődését előmozdító lépésnek tekinthető, sajnálatos azonban, hogy Zibolen Endre elgondolásától eltérően a korunkban előtérbe került regionális fejlesztés feladatainak hatékonyabb ellátására alkalmas regionális egyetemeket – elsősorban a partikuláris érdekek érvényesülése következtében – nem sikerült a kívánatos mértékben létrehozni.

A felsőoktatás struktúrájával kapcsolatos kérdések közül az FPK kellő figyelmet fordított – a felsőoktatás nemzetközi fejlődési tendenciáira, a felsőfokú képzés diverzifikálódására is tekintettel – a felsőoktatás vertikális struktúrájának, a többszintű képzés kérdéseire. Erről több tanulmánykötet látott napvilágot, amelyek e képzés eddigi tapasztalatait összegezték, illetőleg jövőbeni kiterjesztésének lehetőségeit, valamint a diploma utáni továbbképzés helyzetét vizsgálták.⁷ A felsőoktatás rendszerével összefüggő kutatások hiányossága volt azonban, hogy a felsőoktatás szakmai struktúrájának problémáival csak érintőlegesen foglalkoztak egyes tanulmányok.

Az FPK kutatásai kiterjedtek a felsőoktatási intézmények belső szervezetének vizsgálatára is. Ennek során elemezték az intézmények belső szervezetét meghatározó, illetőleg befolyásoló tényezőket, az akkori szervezeti keretek helyzetét, problémáit (és korlátozott mértékben a vezetési struktúra kérdéseit is), szükségesnek tartva a rokon tanszékeknek nagyobb oktatási-kutatási szervezeti egységekbe integrálását és felverve a hagyományos kari struktúráról a department-rendszerre való áttérés lehetőségét is.⁸

6 Közülük kiemelendők: *A magyar felsőoktatás területi struktúrája* (szerk.: Déri Miklósné. FPK Bp., 1980.) és *A felsőoktatási intézmények területi kapcsolatai* (szerk.: Nemes Nagy József. FPK Bp., 1980.) c. tanulmánykötetek, valamint Pálvölgyi Endre: *Intézményközi együttműködés a felsőoktatásban* c. tanulmánya. (Tanulmányok a felsőoktatás köréből. 1975. FPK Bp., 1976. 325–362.)

7 *A tábblépcsős képzés bevezetése Magyarországon* (szerk.: Benedek Andrásné. FPK Bp., 1974.); *A többszintű képzési rendszer fejlesztése Magyarországon* (szerk.: N.Goller Ágota. FPK Bp., 1976.); Tóth József: *A képzési szintek közötti rendszerének kialakulása a magyar felsőoktatásban* (Tanulmányok a felsőoktatás köréből. 1978-I. FPK Bp., 1978. 71–129.); *Tájékoztató a diploma utáni továbbképzési formákról Magyarországon* (szerk.: Benedek Andrásné, N.Goller Ágota és Szabó Máténé. FPK Bp., 1978.); N.Goller Ágota-Tóth József: *Képzési szintek a felsőoktatásban*. (FPK Bp., 1980.)

8 *A felsőoktatási intézmények belső szervezete* (szerk.: László Tivadarné. FPK Bp., 1976.); Forintos György-Pálvölgyi Endre: *A felsőoktatási intézmények belső szervezetével foglalkozó vizsgálatok néhány elvi és metodológiai problémája* (Tanulmányok a felsőoktatás köréből. 1977-II. FPK Bp., 1977. 65–107.); Pálvölgyi Endre: *A felsőoktatási intézmények belső szervezete az egyes intézményekről készült helyzetfelmérő tanulmányok tükrében* (FPK Bp., 1980.).

Mint Zibolen Endre írta *Az intézményi szervezet fejlődési tendenciái* c. tanulmányában: „sokak szemében előnyös szervezeti megoldást képvisel a – főként az angolszász felsőoktatásra jellemző – department-rendszer. [...] A hagyományos egyetemi fakultás felett alighanem eljárt az idő.” E megállapítás ma is időszerűnek tekinthető; a nagyobb integrált egyetemek esetében feltehetőleg szükségessé válik – számos európai ország felsőoktatásához hasonlóan – a hagyományos fakultás-rendszer meghaladása.

A második kutatási főirány komplex jellegű volt: az egyetemi és főiskolai hallgatók helyzetének vizsgálatát tűzte ki célul a pályaválasztástól a diploma megszerzése utáni munkába állásukig. Ennek során a kutatások elemezték a felsőoktatás középiskolai merítési bázisát, a pályaválasztás és a pályaorientáció helyzetét, a FPK közreműködött 38 felsőfokú képesítést igénylő szakma pályatükrének elkészítésében, a felvételre való felkészülés elősegítésére matematikai, fizikai és biológiai segédleteket adott ki. Tanulmányozta az FPK a felvételi eljárás kérdéseit, különösen a néhány intézményben kísérleti jelleggel bevezetett képességvizsgálatok tapasztalatait.⁹

A felvételek kérdéskörével kapcsolatban figyelmet érdemel az állami oktatás felülvizsgálatának munkálatai során a Zibolen Endre által vezetett „Felvételi és kiválasztási, pályaválasztási és pályairányítási rendszerünk helyzete és a továbbfejlesztés feladatai” elnevezésű témabizottság 1971. májusi jelentése, amely rámutatott a magyar felsőoktatás nemzetközi összehasonlításban mennyiségi tekintetben meglevő elmaradására (26 ország közül a népességhez viszonyított hallgatólétszámot alapul véve hazánk akkor a 23. helyen állt), a felvételi keretszámok megmerevedésére, a távlati munkaerőszükségleti tervezés bizonytalanságaira, és hangsúlyozta: „Gyorsítaná az ország ipari és kulturális fejlődését, csökkentené a felvételi körül kialakult társadalmi feszültséget, akadályozná a tehetségek elkallódását, ha [...] a keretszámokat az OT – megfelelő felülvizsgálat után, a képzési területek szerint differenciáltan – megemelné.” A jelentés ugyanakkor felvetette – a hallgatók nagyobb arányú felvétele esetén – a tanulmányok során történő fokozott mérvű szelekció lehetőségének megvizsgálását is.

A kutatások igen fontos részét alkotta – az 1973/74. tanévben I. éves hallgatók körében végzett követéses vizsgálat alapján – a hallgatók szociális összetételének, beilleszkedésének, pályaidentifikációjának és értékorientációjának elemzése. E vizsgálat három szakaszból állt: az első szakaszban az 1973/74. tanév I. félévének végén teljes körű kérdőíves felmérésre került sor, a második szakasz az 1974/75. tanév I. félévének végén volt, e populáció mintegy 10%-ára kiterjedően, a harmadik pedig

⁹ Az ezzel kapcsolatos munkák közül megemlítenéd: *Felvételi feladatok fizikából* (szerk.: Radnai Gyula. FPK Bp., 1967.); *Biológiai korrepetitor egyetemi felvételi vizsgákra készülőknek. 1–4. k.* (szerk.: Fazekas György. FPK Bp., 1973.); Völgyesy Pál: *A pályaválasztási döntés előkészítése* (Tankönyvkiadó. Bp., 1976.); Boreczky Elemérné: *Az 1973/74. tanévben elsőéves egyetemi-főiskolai hallgatók iskolai előzményei* (Tanulmányok a felsőoktatás köréből. 1977-I. FPK Bp., 1977. 111–176.); J.Szilágyi Klára-Völgyesy Pál: *A pályaválasztási döntéselőkészítés pszichológiai és pedagógiai lehetőségei* (FPK Bp., 1979.); Lukács Péter: *A középiskolák és a felsőoktatási intézmények együttműködése a felsőfokú tanulmányokra való előkészítésben és a hallgatók kiválasztásában* (FPK Bp., 1980.); *A felsőoktatásban végzett képességvizsgálatok tapasztalatai* (szerk.: Völgyesy Pál. FPK Bp., 1980.).

1977-ben, ill. 1978-ban. E kutatás eredményeként számos tanulmány született.¹⁰ Kutatások folytak a hallgatók személyiségstruktúrájának, személyiségfejlődésének megismerése érdekében is. A hallgatók kérdéskörével összefüggő kutatások kiterjedtek a végzett fiatal szakemberek – elsősorban a pedagógus és a műszaki diplomával rendelkezők – társadalmi beilleszkedésének, foglalkoztatásának kérdéseire is.

A harmadik kutatási főirány a felsőoktatási pedagógia volt, a képzési folyamat, a felsőoktatás tantervelméleti, didaktikai-metodikai és nevelésméleti kérdéseinek vizsgálata. E tekintetben említést érdemelnek az 1970 decemberében megindult Felsőoktatási Pedagógiai Akadémia – részben neves szaktanszéki professzorok által tartott – előadásai, amelyek folyamatosan kiadásra kerültek, majd némileg átdolgozva 1975-ben gyűjteményes kötetben is.¹¹ Több felsőoktatási pedagógiai tárgyú, a curriculum egyes kérdéseivel foglalkozó tanulmánykötet és egy monográfia is megjelent.¹²

Zibolen Endre felismerte a képzési struktúra gyökeres átalakításának, kötöttsége és túlszabályozottsága mérséklésének szükségességét. Ezzel kapcsolatos nézeteit tükrözte a felvételek kérdéskörével foglalkozó témabizottság említett jelentése, amely rámutatott arra, hogy „oktatási rendszerünk kötött és merev struktúrája miatt tényleges pályakorrekcióra alig van lehetőség. A kötött oktatási rend következménye az is, hogy az adott szakra felvett hallgatók mintegy »kényszerpályán« mozognak. Nemcsak a tantárgyak kiválasztásában, de abszolválásuk sorrendjében és időpontjában sincs választási lehetőségük [...] nincs kellő lehetőség az egyéni ambíciók érvényesítésére, önálló munkabeosztásra, igazi elmélyülésre. [...] Bár sok kritikai észrevétel hangzott már el az elitképzés ellen, [...] szükség lenne néhány helyen megindítani az ilyen képzést [...] előkészítve ezzel a kötetlenebb oktatási folyamatra való áttérés későbbi szélesebb lehetőségét is.” E problémafelvetés azonban különösebb visszhangot nem keltett, a képzési folyamat ilyen irányú megváltoztatására, kísérletekre az akkori körülmények között nem volt lehetőség. A képzési folyamat átalakításával kapcsolatos feladatok konkrét megfogalmazására csak később, a 80-as évek első felében került sor. A felsőoktatás fejlesztési programjának előkészítő munkálatai során a képzési folyamat tervezésével és szervezésével foglalkozó, Zibolen Endre által vezetett szakbi-

10 Kozák Gyula: *Az 1973–74-es tanév elsőéves hallgatóinak származás szerinti összetétele* (Tanulmányok a felsőoktatás köréből. 1977-I. FPK Bp., 1977. 77–109.); Kozák Gyula: *Iskola és mobilitás* (Tanulmányok a felsőoktatás köréből. 1978-I. FPK Bp., 1978. 3–70.); S. Faragó Magdolna: *Az egyetemi, főiskolai hallgatók beilleszkedése a felsőoktatásba* (FPK Bp., 1979.); *Egyetemi és főiskolai hallgatók élet- és munkakörülményei. Az 1973–74. tanévben elsőéves hallgatók körében végzett követéses vizsgálat eredményei* (szerk.: Sipos Istvánné. FPK Bp., 1980.); Kozák Gyula: *Család-iskola-továbbtanulás. A különböző társadalmi rétegekbe tartozó fiatalok továbbtanulását, pályaválasztását és iskolaválasztását meghatározó szocio-kulturális tényezők – különös tekintettel a családra és az iskolára* (FPK Bp., 1980.); Déri Miklósné-Szabóné Dér Ilona-J. Szilágyi Klára-Völgyesy Pál: *Munkahelyválasztás előtt. Utolsó éves egyetemi hallgatók szociológiai és pszichológiai vizsgálata.* (FPK Bp., 1980.)

11 *Bevetés a felsőoktatásba.* (szerk.: Palovecz János. FPK Bp., 1975.)

12 *Körszerű nyelvtanítás. I–III.* (FPK Bp., 1969., 1975., 1978.); *A vizsgáztatás a felsőoktatásban* (szerk.: Bíróné Nagy Edit. FPK Bp., 1970.); *A gyakorlat szerepe a felsőoktatásban. Tanulmányok* (szerk.: Biczók Ferenc. FPK Bp., 1972.); *Az előadás a felsőoktatásban* (szerk.: Bíró Péterné és Golnhof Erzsébet. FPK Bp., 1974.); Biczók Ferenc: *Gyakorlat a felsőoktatásban* (FPK Bp., 1979.); *A tanulmányi teljesítmény ellenőrzése a magyar felsőoktatásban* (szerk.: Szabó Ágnes. FPK Bp., 1979.); *A tanulmány kiválasztásának és elrendezésének elvei és eljárásai a felsőoktatásban.* (szerk.: Baracs Ágnes és Török Sándor. FPK Bp., 1980.)

zottság jelentése alapján a *Javaslat a felsőoktatás fejlesztésére* c. minisztériumi dokumentum a következőket állapította meg:

„A képzés tartalmának tantervi irányelvek-képzési célok-tantervek-tantárgyi programok logikai rendben való jelenleg érvényes szabályozása önmagában nem eléggé hatékony és a felsőfokú képzés területén a tartalom központi – lényegét illetően adminisztratív – eszközökkel a kívánatos mértékben nem szabályozható. Szükség van tehát a feladatnak mintegy ellentétes irányból, a képzési folyamat előirányzott eredménye [...] felől való egyidejű megközelítésére, a hallgatókkal szemben támasztott tanulmányi követelmények szabatos meghatározására, megfelelő tanulmányi normatívák kidolgozására [...] A képzésnek a »kimenet« felől való szabályozása tegye lehetővé a központi szabályozással óhatatlanul együttjáró, szükségtelen kötöttségek oldását és azt, hogy az intézmények, az egyes oktatási-szervezeti egységek feladatukat a mindenkor dologi és személyi feltételekhez igazodva oldják meg. Tegye lehetővé továbbá a helyi adottságokhoz igazodó tanulmányi tömbök (blokkok, modulok) összeállítását, a társadalmi szükségleteket és az egyéni törekvéseket figyelembe vevő szakosított tanulmányok folytatását, kiemelkedően tehetséges hallgatók számára egyéni tanulmányi tervek kialakítását. A képzés jellegétől, időtartamától, a helyi lehetőségektől függően a feltétlenül szükséges minimális mértékben kell megszabni a kötött foglalkozások óraszámát.”¹³

Az FPK fontosnak tekintette a munka melletti oktatás fejlesztését, színvonalának, hatékonyságának növelését. Ennek érdekében – előremutató módon – kezdeményezte a távoktatás bevezetését, és a Pécsi Tanárképző Főiskolán távoktatási kísérletet indított.¹⁴ Ismeretes, hogy korunkban a távoktatás fejlesztése, kiterjesztése mindinkább előtérbe kerül, ez a *life-long learning* megvalósítása érdekében az Európai Unió egyik fő oktatáspolitikai prioritása is. A nevelőmunka kérdéseivel kapcsolatban Zibolen Endre: *Nevelőmunka a felsőoktatásban* c. említett tanulmánya emelhető ki, amelynek alapvető gondolata a képzés folyamán a hivatásra történő nevelés, a személyiségformálás volt.

Mint közel két évtized múlva doktori téziseiben hangsúlyozta: „a személyiségfejlődés kiemelkedő jelentőségű szakasza [...] a hivatásra való felkészülés [...] A nevelés fő eszköze ezen a fokon még kifejezettebben az oktatás. Alapvető szervezeti formáinak: előadásnak, szemináriumnak, laboratóriumi foglalkozásnak, szakmai gyakorlatnak egyaránt a cél szolgálatába kell állniuk. [...] Egységes és összefüggő hatásrendszer hordozóiként kell felfognunk a felsőoktatási intézményeket a szorosabb értelemben vett nevelőmunka szempontjából is.”¹⁵

A nevelőmunkával kapcsolatban Zibolen Endre kiemelte mind a közösségi nevelés, mind pedig az oktatók szerepét, a hallgatókkal való egyéni foglalkozás, az interper-

13 Dokumentumok a felsőoktatás fejlesztési programjának előkészítő szakaszából. A „Javaslat a felsőoktatás fejlesztésére” című tervezet és társadalmi vitája. (Oktatókutató Intézet. Bp., 1985. 23., 25.)

14 *Távoktatás a Pécsi Tanárképző Főiskolán. 1973–1977.* (szerk.: Kovács Ilma. FPK Bp., 1978.); *Levelező oktatás-távoktatás* (szerk.: Kovács Ilma. FPK Bp., 1979.).

15 Zibolen Endre: *Az iskola és társadalmi funkciói.* Doktori tézisek. (Bp., 1985. 21–22.)

szonális kapcsolatok fontosságát. Az utóbbit talán most sem árt hangsúlyoznunk, minthogy a modern információs technikák, a multimédiás oktatási szoftverek alkalmazásával sokan megkérdőjelezik az oktatók ilyen jellegű tevékenységének szükségességét.

Az egyes képzési ágak közül a FPK leginkább a pedagógusképzés kérdéseit vizsgálta; Zibolen Endre is több írásában foglalkozott e képzés – különösen a pedagógiai oktatás – helyzetével, fejlesztésének feladataival.

A fenti eredmények és kezdeményezések ellenére a felsőoktatási pedagógiai kutatások az FPK-ban fokozatosan háttérbe szorultak, súlya, színvonala elmaradt a Kutatóközpont más területeken folytatott tevékenysége mögött. Ez részben az e kutatásokat irányító Faludi Szilárd betegséggel és a munkából való kiválásával függött össze, elsősorban azonban azzal, hogy a felsőoktatási pedagógia kérdéseivel valójában az egyes felsőoktatási intézményekben lehet eredményesen foglalkozni. Ezt ismerte fel Zibolen Endre is, aki általában fontos követelménynek tekintette a neveléstudomány és az iskolai gyakorlat szoros kapcsolatát. Az FPK ismételten javasolta a megfelelő egyetemeken működő szakági kutatócsoportok létesítését (ezt tartalmazta egyébként a Kutatóközpont szervezésére vonatkozó 1967. évi miniszteri utasítás is). A Kutatóközpont 1974. évi javaslata szerint: „az FPK általános jellegű kutatásaival segíthetné a kutatócsoportok működését, egyúttal pedig a speciális műszaki stb. felsőoktatási pedagógiai kutatások eredményeit is messzemenően hasznosítani lehetne a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont új kutatási szintézisek elérésére törekvő munkájában”. E kutatócsoportok közül azonban csak egy jött létre, az orvosképzés területén (és annak szakmai profilja is meglehetősen szűk volt), és ez a körülmény hátrányosan befolyásolta a felsőoktatási pedagógiai kutatások helyzetét.

Az FPK kutatásai során – a korábbi provinciális szemlélettel és gyakorlattal szemben – nagy súlyt helyezett a nemzetközi összehasonlításra, a komparatisztika módszerének alkalmazására, és a felsőoktatás összehasonlító vizsgálata idővel kutatási irányná is vált. Zibolen Endre *A felsőoktatás új útjai* c. tanulmányában átfogó áttekintést adott a felsőoktatás nemzetközi fejlődési tendenciáiról, elemezve a felsőoktatás tömegessé válását, az intézményrendszer változásait, a többfokozatú képzés kiterjedését, a felsőoktatás területi tagozódását, a felsőoktatási intézmények belső szervezetének módosulását, az információrobbanás problémáit, valamint a felsőoktatás-elméleti kutatások megindulását, jelentőségét.¹⁶ Az FPK ez irányú kutatásai során igen sok munka jelent meg a felsőoktatás mennyiségi fejlődéséről, több ország felsőoktatásáról, valamint a felsőoktatás egyes kérdéseiről.¹⁷

¹⁶ *Bevetés a felsőoktatásba* (FPK Bp., 1975. 7–35.); megjelent *Az alakuló ember* c. tanulmánykötetben is. (Gondolat. Bp., 1976. 217–254.)

¹⁷ Vörös László: *A felsőoktatás fejlődésének iránya a XX. század közepén. Összehasonlító statisztikai tanulmány* (FPK Bp., 1968.); *Pedagógusképzés az európai szocialista országokban és néhány fejlett tőkés országban* (szerk.: Ladányi Andor. FPK Bp., 1972.); Tóth József: *Nagy-Britannia felsőoktatási rendszere* (FPK Bp., 1974.); *Kilenc európai ország felsőoktatási struktúrája. I–II.* (szerk.: Déri Miklósné. FPK Bp., 1976.); Sipos Istvánné: *Felvételi rendszerek a szocialista országokban* (FPK Bp., 1976.); Révész András-Ladányi Andor: *A felsőfokú képzettségű szakemberállomány nemzetközi összehasonlító statisztikai vizsgálata. 1950–1970.* (FPK Bp., 1979.); *Pályakezdő diplomások négy szocialista országban* (szerk.: Déri Miklósné. FPK Bp., 1979.); Tóth József: *Felsőoktatás az Egyesült Államokban* (FPK Bp., 1980.).

Az FPK szervezésében felsőoktatás-történeti kutatások is folytak, a Kutatóközpont megindította a *Felsőoktatás-történeti Kiadványok* c. sorozatot, amelynek keretében két monográfia, két tanulmánykötet, két dokumentumkötet és három bibliográfia jelent meg. Kezdeményezés történt felsőoktatás-gazdaságtani kutatások folytatására is, az átfogóbb makrogazdasági témák iránt érdeklődő Kupa Mihálynak a Pénzügykutató Intézetbe távozásával azonban e kutatásoknak az FPK-ban már nem voltak meg a szükséges személyi feltételei. Ezért a Kutatóközpont 1974-ben javasolta, hogy az oktatásgazdaságtani kutatások bázisa a Közgazdaságtudományi Egyetem Munkagazdasági Tanszéke legyen.

Említést kell még tennünk a FPK széleskörű információs-dokumentációs tevékenységéről is. A Kutatóközpont közreműködött az évenként két alkalommal megjelenő *Felsőoktatási Szakirodalmi Tájékoztató* c. kurrens bibliográfia összeállításában, számos tematikus bibliográfiát készített, és *Információk a felsőoktatás köréből* c. sorozatot adott ki.

Zibolen Endre 1978-ban saját kérésére nyugalomba vonult, tudományos tanácsadóként azonban továbbra is a Kutatóközpontban működött. Az FPK igazgatója Herman József lett, vezetése alatt folytatódtak az addigi kutatások, amelyek eredményeként 1979-ben és 1980-ban több, a jegyzetekben felsorolt monográfia és tanulmánykötet jelent meg. A felsőoktatás-elméleti kutatások további fejlődését azonban megakasztotta az 1981. február 1-jei hatállyal végrehajtott átszervezés: a Kutatóközpont és az MTA Pedagógiai Kutatócsoportjának összevonásával – gyakorlatilag megszüntetésével – Oktatókutató Intézetet hoztak létre. Az új intézetben az FPK tudományos munkatársainak csak mintegy egyharmada folytathatta tovább működését, és a felsőoktatás-elméleti kutatások szűkebb térre korlátozódtak.

A szervezett felsőoktatás-elméleti kutatások megindulásának, első másfél évtizedének mérlegét megvonva ki kell emelnünk a kutatási főirányok helyes megválasztását és a kutatások jelentős eredményeit. A problémák és hiányosságok közül egyes kutatási irányok háttérbe szorulása, ill. hiánya – mint a curriculum vizsgálata és az oktatásgazdaságtani kutatások esetében – jórészt a vázolt körülményekkel magyarázható, egyes munkák heterogén színvonala, különösen az első években sokszor inkább leíró, tényfeltáró jellege pedig egyrészt e téren az úttörés nehézségeivel, az új kutatások „gyermekbetegségeivel”, másrészt pedig a kutatók összetételével függött össze. Mint Zibolen Endre mondotta visszaemlékezésében: „Az akkori munkatársi gárda három részre osztható. Többben az FPK jó évtizedes fennállása alatt külföldön is ismert szakemberekké váltak, a derékhad megfelelően dolgozott, és voltak néhányan, akik nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.”¹⁸

E hiányosságok azonban nem csökkentik a tényleges kutatási eredményeket, amelyek aktualitásukat – mint arról az előzőekben több esetben is említést tettem – sok tekintetben ma sem veszítették el, mind a további kutatások, mind az oktatáspolitikára számára fontos tanulságokkal szolgálnak. E kutatási eredmények elérésében Zibolen Endrének meghatározó szerepe volt. Rendkívüli sokoldalúság, a felsőoktatás egység-

18 Sarkadi: im. 227.

ben látása, a problémák európai perspektívában való megközelítése, erős kritikai szemlélet, az új iránti érzék jellemezte munkáját. Az eredmények eléréséhez személyisége, vezetési stílusa is hozzájárult: mély humanizmusa, demokratikus munkastílusa, közvetlensége, segítőkészsége, kedves humora következetességgel és nagyfokú igényességgel párosult. Szeretreméltó egyéniségének hatása alól senki sem vonhatta ki magát; ő nem „igazgató úr” volt (vagy „Zibolen elvtárs”), hanem „Bandi bácsi”, a miniszter és a fiatal munkatársak számára egyaránt.

LADÁNYI ANDOR

